

Egy feltételezett morfológiai változó a mai udmurt nyelvben

Speshilova Yulia

1. Bevezetés

2012-ben az adatgyűjtés során a jelen tanulmány szerzője a következő jelenet tanúja volt az egyik falu postafiókjában. Egy ötvenes éveiben járó asszony lépett be a posta ajtaján az „Udmurt Dunne” (Udmurt Világ) című újsággal a kezében, és felháborodva mondta a postai alkalmazottnak, hogy lemondja az újság előfizetését. A postai alkalmazott azon kérdésére, hogy miért akarja lemondani, ugyanilyen felháborodással kijelentette, hogy az utóbbi években semmit sem ért abból, ami le van írva benne. „*Аслэсьтым кылме уг валаськы ук!*”¹ — kiáltott az asszony. Az eset világosan mutatja, hogy az írott média nyelvezete szokatlannak bizonyulhat az anyanyelvi beszélők számára, aminek egyik oka az lehet, hogy még a tudatosan normaadásra törekvő sajtónyelvben is léteznek kódváltási műveletek, sőt akár olyan beszélt nyelvi jelenségek is, melyek – orosz kulturális és nyelvi klisék elsjátítása révén – módosítják az udmurt nyelv morfoszintaktikai szerkezeteit (Edygarova 2013:14), illetve az udmurt nyelv grammatikai rendszerének orosz mintára történő változását mutatják (Kozmács 2016:214). Az utóbbi időben az udmurt médiában egyre gyakrabban feltűnnek olyan morfológiai és szintaktikai szerkezetek, amelyek a nyelvtanokban, grammatikákban leírt udmurt nyelvben nem használatosak vagy más szemantikai szerepet kapnak². Edygarova (2013:14) szerint a média írott nyelve az orosz nyelv hatása alatt áll, mivel az anyagokat legtöbb esetben gyorsan fordított információk alkotják benne. Az olvasó azt hiszi, hogy a „tiszta” nyelvvvel találkozik, viszont minden nyelvész könnyen ki tudja következtetni az adott szerkezetekben az orosz nyelvi interferenciát.

Az „Udmurt Dunne” című újság 2008. decemberi számában a következő mondat (1) található. A mondatban az *interjú* szó alkotta tárgyat *-jez* akkuzatívuszi toldalék jelöli.

- (1) *одӱг пол адӱ-и Лев Гумилев-ен интервью-ез.*
egy alkalom lát-PST.1SG L. G.-INS interjú-ACC
'Egyszer láttam Lev Gumilevvel egy interjút.'

É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2019. *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 147–165.

¹ Udmurtul, magyar fordítása: 'Nem értem a saját anyanyelvemet!'

² Az udmurt nyelv szintaktikai változóiról lásd még Nikolett, F. Gulyás & Yulia Speshilova (2014).

A mondat teljesen grammatikus, de a tárgy jelöltsége felkelti a figyelmet. Jelen tanulmány szerzőjének nyelvi kompetenciája szerint a mondatban a tárgy jelöletlen formája lenne megfelelőbb. Mi az oka annak, hogy az (1) mondat alkotója a jelölt tárgyat választotta? E kérdés megválaszolása a jelen tanulmány fő célja.

A tanulmány az akkuzatívusznak az udmurt nyelvben való változó használatát vizsgálja. Az volt a feltételezésünk, hogy az akkuzatívusz használata az orosz hatására változik az udmurtban. Az udmurt nyelv csak bizonyos feltételek esetén jelöli a tárgyat, de gyakran ott is akkuzatívuszi ragot visel a tárgy, ahol ez nem volt várható. A cikkben megpróbáljuk leírni ezeket a példákat, valamint kérdőív és az adatközlők válaszai segítségével megállapítani, hogy valóban az orosz kontaktushatással magyarázható-e az adott jelenség.

A tanulmány hét fejezetből áll. A bevezető rész után, mely a kitézött feladatokat és a kutatott téma problémáit mutatja be, rövid ismertető következik az udmurt nyelv akkuzatívuszi toldalékairól. A 2.1 alfejezetben igyekszünk összefoglalni a szakirodalom arra vonatkozó adatait, hogy a tárgy milyen esetben jelölt, illetve jelöletlen az udmurt nyelvben. A 3. fejezetben az orosz tárgyesetet ismertetjük röviden. A 4. fejezet nyelvi változóként fogalmazza meg az udmurt tárgyjelölés kérdését. A következő fejezet a kutatás módszereit, illetve a kérdőív felépítését mutatja be. A 6. fejezetben a kapott eredményeket ismertetjük. Az utolsó fejezet összegzés és a következtetések levonása.

2. Az akkuzatívusz toldalékai az udmurtban

Az eddigi szakirodalom nagy figyelmet szentelt annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy milyen tényezőkkel függ össze a tárgy jelölése az udmurt nyelvben (Csúcs 1980, Kel'makov-Hännikäinen 1999, Kondratjeva 2002, 2010, Kozmács 2007 és mások). A jelen tanulmányban szociolingvisztikai keretben próbáljuk megközelíteni a témát. De először mindenképpen szükséges összefoglalni a tárgy jelölésének az udmurt nyelvben való nyelvtani szabályait. A mai udmurt nyelv egyes szám esetén a következő morfológiai jelölőket ismeri az akkuzatívusz kifejezésére:

- a) *-ez/jez*³ főnévhez járuló tárgyrag: *borddor — borddor-ez* ('fal — falat'), *korka — korka-jez* ('ház — házat')
- b) *-e/je*⁴:
 - i) birtokszón használatos egyes számú birtokos esetén: *kn`iga — kn`iga-m-e* ('könyv — könyvemet')
 - ii) a *murt* szó ragozása esetén: *murt — murt-e* ('illető — illetőt')
- c) *-es/jes*: az *-e/je* akkuzatívusz-jelölő és az *-s* több birtokost jelölő morféma fúziója: *ym — ym-d-es* ('száj — szátokat')
- d) jelöletlen forma: *Maša s`ion-ø les`t-iz* ('Masa ennivalót csinált')

³ A birtokos személyjéről lásd Nikolaeva (2003), Edygarova (2009, 2010), Assmann et al. (2013) és mások.

⁴ Mind az egyes számhoz, mind a többes számhoz is járulhat. Bővebben az *-e/je* toldalékról lásd Kondratjeva (2011).

Többes szám esetén két szemantikailag azonos akkuzatívuszi toldalékkal találkozunk a mai udmurt irodalmi nyelvben:

- e) *-ty/-dy*: *korka-os — korka-os-ty* ('házak — házakat')
- f) *-yz*: *korka-os — korka-os-yz* ('házak — házakat')
- g) jelöletlen forma: *šutetsk-on dyrja užas `-jos krasnoj ugolok-yn gazet-jos-ø, žurnal-jos-ø lzdž-o* (GSzUJa 1962:94) ('Pihenéskor a dolgozók a kulturális sarokban olvasnak újságokat és magazinokat')

Az (e) és (f) alatti toldalék egyenrangú, de nyelvjárásfüggő⁵. Jelen kutatásban csak az egyes számot vizsgáljuk, a többes szám a kutatás következő szakaszában kerül tárgyalásra.

E tanulmányban az *-ez/-jez* és a jelöletlen forma használatát fogjuk megfigyelni. Megpróbálunk választ adni arra a kérdésre, hogy mitől függ a beszélők jelölt vagy jelöletlen akkuzatívusz választása, továbbá milyen szerepe van a választásban a médiának.

2.1. Jelöletlen vagy jelölt tárgy

Ahogy korábban már elhangzott, az udmurt nyelv differenciáltan jelöli a tárgyat. Ez azt jelenti, hogy a nyelvben egynél több lehetőség van a tárgynak egy adott mondatban való megjelölésére (Serdoboljskaja és Toldova 2012: 59). Másképpen mondva, a tárgy ugyanabban a pozícióban más-más jelölést kaphat a főnévi kifejezés grammatikai tulajdonságaitól függően (Malchukov és de Swart 2009). Aissen (2003:435) pontosítása szerint az ilyen nyelvekben a tárgy jelölése vagy nem jelölése szemantikai vagy pragmatikai tulajdonságoktól függ.

A témával foglalkozó korábbi kutatásokban és nyelvtanokban a jelöletlen és jelölt formák közül való választást a tárgy határozott vagy határozatlan voltától tették függővé (GSzUJa 1962, Csúcs 1990, Winkler 2001). A kutatásokban más tényezők is említésre kerülnek, de a határozott/határozatlan bináris opozíció szerepel fő tényezőként. A mai kutatások nem annyira határozottak ebben a kérdésben.

Kondratjeva munkáiban (2002, 2010, 2011) például a következő szabályokat olvassuk az udmurt tárgyjelöléssel kapcsolatban:

- Jelölt a tárgy, ha az határozott, élő. Akkor is jelölt, ha nevet, rokonságnévet, foglalkozást, állat- vagy növényfajt fejez ki. Jelölt a tárgy, ha rezultatív folyamat tárgya. Szintén jelölt a tárgy, ha érzelmek, kognitív folyamatok érintettjét nevezi meg. A tárgy jelölése függhet az *ismerős/ismeretlen* bináris opozíciótól és a mondat informatív telítettségétől is (mennyi bővítmény van az ige és a tárgy között). A tárgy általában akkuzatívuszi jelölést követel meg, ha a mondat témájaként funkcionál.

Serdoboljskaja és Toldova (2012) szerint a beszermán nyelvben a következő feltetelek esetén jelölt a tárgy:

- Ha a tárgy határozott, ha ismert a referense, és ha generikus vagy univerzális értelmű és téma szerepű.

⁵ A nyelvjárásokban előforduló akkuzatívuszi formákról bővebben lásd Kondratjeva (2011: 44–48).

Tánczos (2016) is foglalkozott a témával, akinek a véleménye szerint az akkuza-tívusz jelölésére vagy nem jelölésére a következő szabályok vonatkoznak:

- Az inherensen határozott tárgyak (mint pl. tulajdonnevek és személyes névmások) mindig jelöltek függetlenül attól, hogy referensük humán, élő vagy élettelen jegyű.
- A [+élő] tárgyak is jelöltek, függetlenül attól, hogy határozottak, specifi-kus határozatlanok vagy nem-specifikusak határozatlanok.
- Az élettelen határozatlan de specifikus tárgyak lehetnek jelöltek vagy je-löletlenek; a beszélőtől függ, hogy jelöli-e a tárgyat vagy sem.
- Az élettelen határozatlan nem-specifikus tárgyak sosem jelöltek.

Ha tekintetbe vesszük mindhárom tanulmány eredményeit, akkor a következő táb-lázatot kapjuk.

Jelölt tárgy	Jelöletlen tárgy
határozott vagy [+specifikus] határozatlan	[+/-specifikus] határozatlan
élő	[-specifikus] élettelen
téma szerepet játszik a mondatban	nem téma szerepet játszik a mondatban
nevet, rokonságot, foglalkozást, biológiai fajt jelöl	kevés a bővítmény a mondatban

1. táblázat. A tárgy jelöltsége az udmurtban.

3. Tárgyeset az orosz nyelvben

Az udmurt nyelvvel szemben az orosz tárgyragozás csak morfológiailag differen-ciált, szintaktikailag nem az. Az orosz nyelvben a tárgy jelölése vagy nem jelölése attól függ, hogy az adott főnév milyen ragozási típushoz tartozik, illetve élő vagy élettelen. A főnevek túlnyomó többsége három ragozási típusba sorolható:

- I. ragozási típus: hímnemű főnevek (írott szótári alakjukban mássalhang-zóra vagy lágyságjelre végződnek) és semleges nemű főnevek (szótári alakjukban *-o* vagy *-je* végződéssel bírnak).
- II. ragozási típus: ide tartozik az összes, szótári alakjában *-a-ra* végződő nőnemű főnév, illetve az ugyanilyen végződéssel rendelkező férfit meg-nevező hímnemű főnév.
- III. ragozási típus: nőnemű főnevek, melyeknek írott szótári alakja mindig lágyságjelre végződik.

		hímnemű	nőnemű	semleges nemű
I. ragozási típus	élő	jelölt	-	jelöletlen
	élettelen	jelöletlen	-	jelöletlen
II. ragozási típus	élő	jelölt	jelölt	-
	élettelen	-	jelölt	-
III. ragozási típus	élő	-	jelöletlen	-
	élettelen	-	jelöletlen	-

2. táblázat. Az akkuzatívusz jelöltsége az orosz ragozási típusokban.

Amint a 2. táblázatból kitűnik, az orosz nyelvben az I. ragozási típushoz tartozó legtöbb élő hímnemű és semleges nemű főnév tárgyesete jelölt, az élettelen főnevek akkuzatívusza viszont megegyezik a nominatívuszi alakkal (*u-vide-l stol-o* 'látta az asztalt'). A II. ragozási típusú főneveknek hímnemű és nőneműben élő- vagy élettelen voltuktól függetlenül jelölt a tárgyesetük (*n`e l`ub-l`u muzyk-u* 'nem szeretem a zenét').⁶ A III. típusú ragozásba tartozó (nőnemű) főnevek jelöletlenek maradnak. A jelen kutatáson túlmutató kérdés, hogy egy adott orosz főnév tárgyesetének morfológiai jelöltsége vagy jelöletlensége befolyásolja-e udmurt megfelelőjének tárgyi helyzetben való jelölését.

4. A probléma

A jelen kutatás keretein belül azt vizsgáljuk, hogy a mai udmurt médiában és blogokban található jelölt és jelöletlen tárgyat tartalmazó mondatok mennyire felelnek meg a 2. pontban leírt szabályoknak. Kutatásunk célja: a nyelvhasználóknak a nem jelölt és a jelölt tárgyakhoz való viszonyulásának a kiderítése; annak tisztázása, hogy mitől függ a tárgy jelölése vagy nem jelölése; valamint annak megválaszolása, hogy a változó az orosz nyelv hatására keletkezett-e.

Jelen kutatás keretein belül a jelöletlen és jelölt tárgyat nyelvi változónak tekintjük. A nyelvi változó terminushoz Wardhaugh (2005:143) meghatározását vettük alapul, miszerint a nyelvi változó egy olyan nyelvi elem, amelynek azonosítható változatai vannak. A nyelvi változók a használatuk során ugyanazt a jelentést két- vagy több nyelvi formában (változatban) fogalmazzák meg. Ezek nyelvi szempontból egyformán működőképesek, tehát egymással annak veszélye nélkül felcserélhetők, hogy agrammatikus mondatot kapnánk. Azonban társadalmi megítélésük különböző, ugyanis a változatok egyike megfelel a kodifikált nyelvi sztenderdnek, a másik (vagy a többi) pedig eltér ettől (Göncz 2001: 152). Itt a

⁶ Az orosz nyelv északi nyelvjárásaiban használatos nominális tárgyval rendelkező szerkezetekről (*конструкции с номинативным объектом*) lásd Ronjko-t (2017: 244–264). Pl. *надо корова доить* 'kell tehenet fejni', *пойти тряпка намочить* 'menni rongyot nedvesíteni', *капуста надо почистить* 'káposztát tisztítani', *ходила корова доить* 'voltam tehenet fejni'. A tárgy a megadott példák mindegyikében nominatívuszból szerepel akkuzatívuszi *-u* végződés helyett.

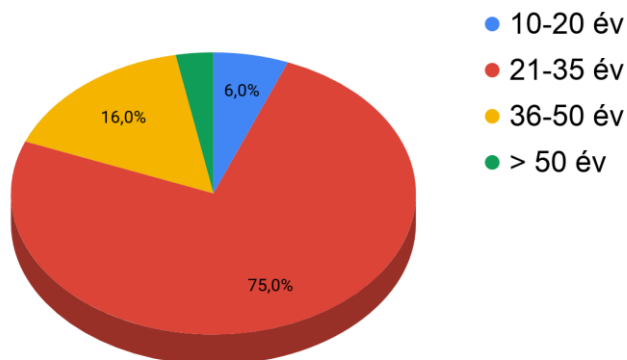
nyelvi sztenderdnek a jelöletlen forma, a nem-sztenderd alaknak pedig a jelölt forma felel meg.

5. Módszertan, kérdőív

Az adatgyűjtés kérdőív segítségével történt. Az adatközlők számára internet platformon⁷ kínáltuk a kérdőívet. A kérdőív összesen 20 kérdésből áll, melyeket 5 kérdéscsoportra lehet bontani. Az első kérdéscsoport a személyes adatok lekérdezése: nem, életkor (a korcsoportok a következők: 10 és 20 év közöttiek, 21–35 év közöttiek, 36–50 év közöttiek, 50 év feletti), születési és tartózkodási hely, az udmurt nyelvhasználat gyakorisága (lehetséges válaszok 1-től 4-ig, ahol 1 - nagyon gyakran, 4 - soha), végzettség, szokott-e oroszul olvasni politikai vagy tudományos cikkeket (gyakran, időnként, ritkán, soha), foglalkozás. A második kérdéscsoport orosz mondatokat tartalmaz, amelyeknek udmurt nyelvre való fordítását kérjük. A kérdőívben 3 mondat fordítását kértük, azonban jelen cikkünk keretein belül csak az egyik mondatot elemezzük, mivel a másik két mondatról kiderült, hogy bizonyos kontextusokban tárgyuk specifikus/határozott olvasatot is megenged. A következő kérdéscsoportban az adatközlőknek 1-től 5-ig terjedő skálán kellett értékelni megadott mondatokat, ahol 1 - nagyon rossz, 5 - nagyon jó. A kontextus nélküli mondatok egyrészt blogokból, médiacikkekből származnak, másrészt módosított szépirodalmi példák. Olyan tárgyat tartalmaznak, melyen nem várható akkuzatívuszi toldalék, de mégis jelen van. A szépirodalomból vett példákban eredetileg jelöletlen volt a tárgy, de a kérdőívben akkuzatívuszzal ellátva szerepel. A negyedik kérdéscsoportban az adatközlőknek jelölt és jelöletlen tárggyal rendelkező mondatváltozatok közül kellett kiválasztaniuk azt, amelyik jobbnak tűnt számukra. A példamondatok úgyszintén az udmurt nyelvű médiából származnak. Utolsó feladatként pedig arra kértük az adatközlőket, hogy a felsorolt udmurt szavak segítségével képezzenek mondatot. Eredetileg a felkínált szavak egy mondatot alkottak, amely vagy egy udmurt nyelvű blogból, vagy pedig egy újságból származott.

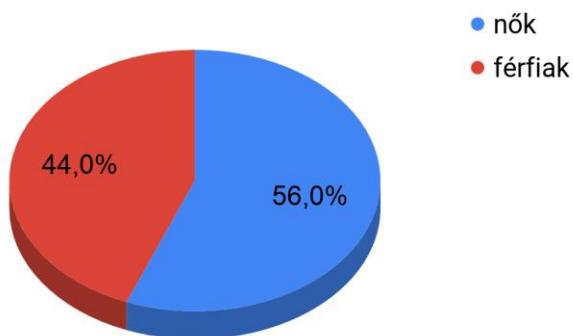
Összesen 46 adatközlő vett részt a kutatásban, de csak 32 adatközlő válaszait dolgoztuk fel, mivel a többi adatközlő vagy nem töltötte ki megfelelően a kérdőívet, vagy nem fejezte be annak kitöltését, így a válaszokat nem tudtuk elfogadni.

⁷ www.sirvio.com, a kérdőív alábbi linken tekinthető meg: <https://www.survio.com/survey/d/A4D2T3V9K6V9B9K0L>

1. ábra. Az adatközlők eloszlása korcsoportok szerint.

Ahogy az 1. ábrából is látszik, a 32 adatközlő között a 21–35 év közöttiek vannak a legtöbben (75%), a legkevesebben pedig az 50 év feletti (3%). Ez azzal magyarázható, hogy a kutatás interneten keresztül zajlott, és az idősebb korosztályban a számítógép- és internet-használat még nem mondható gyakorinak.

2. ábra. Az adatközlők eloszlása nemek szerint.

A 2. ábra azt mutatja, hogy nőktől több választ kaptunk, mint férfiatól.

paraméter	adatközlők
az adatgyűjtés idején a fővárosban lakik	44%
gyakran olvas oroszul politikai- vagy tudományos cikkeket	69%
soha nem olvas udmurtul	13%

2. táblázat. Egyéb statisztikai adatok.

Az adatközlők születési helyként Balezino, Picsi-Purga, Kez, Kukmor, Sarkan, Jaksur-Bogyja, Mozsga, Grah, Uva, Egra, Izsevszk⁸ településeket jelölték meg.

6. Eredmények

6.1. 2. kérdéscsoport. Fordítási feladat

A bevezető fejezetben bemutatott (1) példamondatban a tárgyon akkuzatívuszrag látható. A fordítási feladat célja annak tesztelése volt, hogy a (2) alatti hasonló orosz mondat udmurtra fordításakor fognak-e jelölt tárgyat használni az adatközlők vagy sem.

- (2) *брать интервью очень сложно,*
venni-INF interjú nagyon nehéz,
так как люди бывают разными
mert ember-PL lenni- PRS.3PL különböző-PL.INS
'Interjút készíteni nagyon nehéz, mert az emberek különbözőek'

A várakozások ellenére az adatközlők 97%-a jelöletlen formában használta a tárgyat az udmurt mondatban. Az egyik adatközlő az *interjú* szó helyett a *kérdések* szót használta, de azon sem volt jelölve az akkuzatívuszrag. Az egyik leggyakoribb megoldás a (3) alatti fordításváltozat volt:

- (3) *интервью бастыны капчи өвөл,*
interjú-NOM venni-INF könnyű van.NEG
малы ке шуоно адыми-ос пöртэм-есь
mert ember-PL különböző-PL
'Interjút készíteni nagyon nehéz, mert az emberek különbözőek'

Az *interjú* szó nemzetközi szóként az orosz nyelvben lételem, semleges nemű, és az I. ragozáshoz tartozik (lásd a 2. táblázatot). Ennek alapján az orosz nyelvben

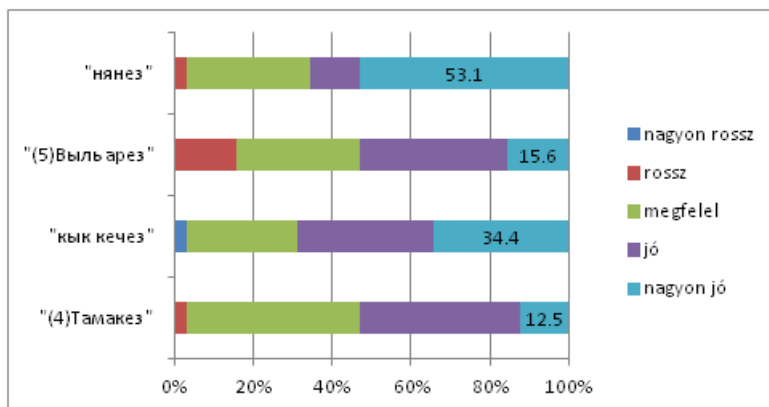
⁸ Балезино, Пичи-Пурга, Кез, Кукмор, Шаркан, Якшур-Бодья, Можга, Грах, Ува, Эгра, Ижевск.

az *intervju* szó tárgyi pozícióban jelöletlen formában szerepel ((2)-es mondat). Tehát nem feltételezhető, hogy a (1)-es mondat alkotója az orosz megfelelő hatására használta volna a mondatban a jelölt tárgyat. A mondat kontextusa alapján nem feltételezhetjük, hogy a mondat alkotója korábban már említette volna a tárgyat a diskurzusból. A szöveggörnyezetben⁹ az udmurt kultúráról van szó, miszerint „az igazi udmurt kultúra mindig is magas pozícióban volt”, majd a beszélő megemlíti, hogy egyszer látott egy interjút Lev Gumilevvel, aki mesélt egy udmurt férfiről, aki vele együtt volt fogságban. Gumilev szavai alapján az adott férfi nagyon intelligens lehetett. A mondat alkotója talán azért használt tárgyragot, mert a Lev Gumilevvel való interjút specifikus határozatlan tárgyként értelmezte.

6.2. 3. kérdéscsoport. Értékelési feladat

A 3. kérdéscsoportban az adatközlőknek két típusú mondatot kellett értékelniük. Az első típusba az udmurt médiából válogatott módosítatlan mondatok tartoznak. A jelen tanulmány szerzője teljes mértékben grammatikusnak találja a kiválasztott mondatokat, de kérdésesnek találja bennük a tárgyjelölést. A médiából összesen 4 mondat került kiválasztásra. Mindegyiket ötös skálán kellett értékelni, ahol 1 - nagyon rossz, 5 - nagyon jó.

Az adatközlőknek a négy mondatához való attitűdje a 3. ábrán látható. Az adatközlők többsége elfogadta a mondatokat, nem ítélte el őket.

3. ábra. Sajtószövegekből vett változtatás nélküli mondatok megítélése.

A négy tesztmondat közül kettőt lentebb (4) és (5) alatt idézünk. A (4)-es mondat az Idnakar¹⁰ újságban volt olvasható. Tárgyát, a *tamak* szót akkuzatívusz jelöli, holott jelöltsége nem volt várható. Az udmurt nyelvben a *cigaretta*zni/*dohányozni*

⁹ Эмос удмурт калыктэн культураез котьку но туж выльын вал. Одйг пол аджи Лев Гумилёвен интервьюез. Лев Николаевич мадиз соин чош пытсэтын пужем удмурт воргорон сярысь. Со, пе, туж интеллигент сямо вал.

¹⁰ 2014.06.05.

szó a *tamak-ø kysk-yny* kifejezéssel fordítandó. A *dohánybolt* megfelelője a *tamak-ø vuza-n lavka* kifejezés. Ebből kiindulva azt feltételeztük, hogy a mondatot az adatközlők többsége elutasítja, viszont, ahogy a 3. ábra is mutatja, az adatközlők elfogadták. Lehetséges, hogy témaként értelmezték benne a *tamak* szót.

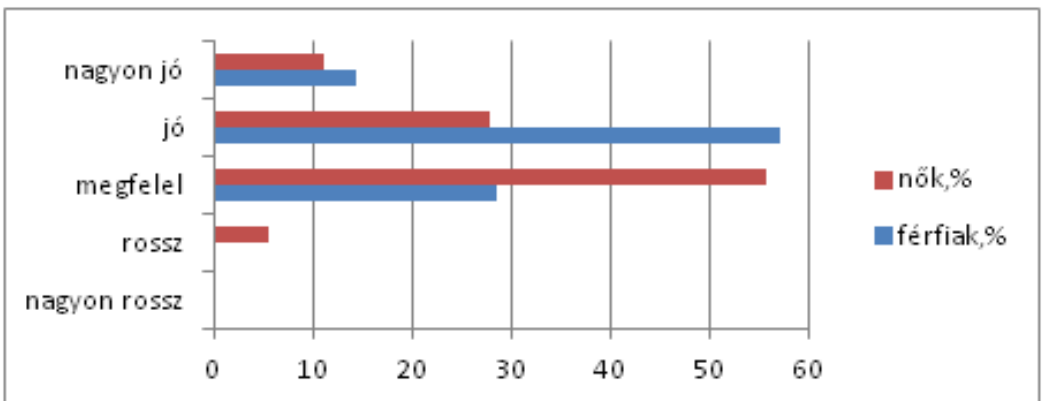
- (4) *Тамак-эз вуза-ны табере магазин-ъёс-ын*
 cigaretta-ACC elad-INF mostantól bolt-PL-INE
но павилон-ъёс-ын гинэ лэз-емын.
 és pavilon-PL-INE csak enged-PRED.PST
 'Cigaretta eladni mostantól csak boltokban és trafikokban lehet.'

Itt sem beszélhetünk az orosz megfelelő direkt hatásáról, mivel e mondat oroszul *prodava-t` sigaret-y* lenne. Itt az élettelen, nőnemű, I. ragozási típusba tartozó *sigaret-y* szó többes számban szerepel, viszont többes számban a tárgy jelöletlen.

Az (5) alatti mondat szintén a médiából származik. A kutatók szerint itt helyénvaló lehet az akkuzatívusz használata, hiszen a Szilveszter közismert ünnep, így a mondat alkotója feltételezheti, hogy a címzettek számára már ismerős. Ezzel szemben e tanulmány szerzőjének megítélése szerint itt sem szükséges az akkuzatívusz – hiszen jelen esetben nem egy konkrét Szilveszterről beszélünk, hanem csak általánosságban említjük, tehát határozatlan tárgyról van szó.

- (5) *Света мон-э Вэль ар-ез пумита-ны*
 Szveta én-ACC szilveszter-ACC fogad-INF
но õтбы-л-й-з вал.
 is hív-FREQ-PST-3SG van.PST
 'Szveta engem is meghívott a szilveszter megünneplésére.'

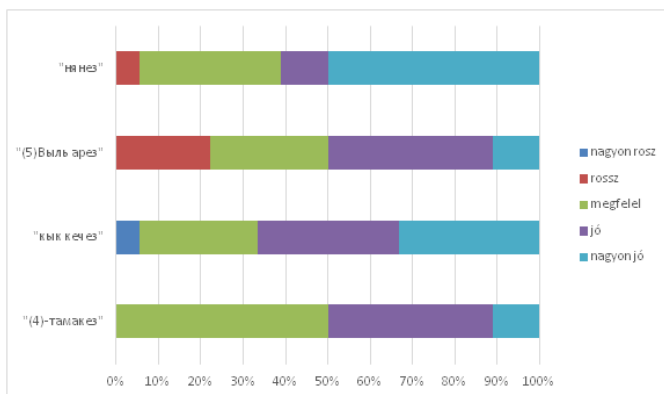
Az adatközlők számára is elfogadható volt a mondat, bár több adatközlő (16%) minősítette rossznak, mint a (4) alatti mondatot.

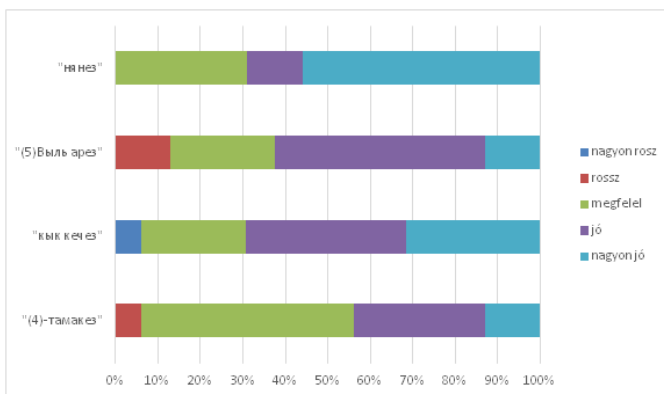
4. ábra. A (4)-es mondat értékelése: nők vs. férfiak.

Kutatásunk előtt azt feltételeztük, hogy a női adatközlők sokkal elfogadóbbak lesznek, mint a férfiak, mivel a nyelvi változó mindig nyelvújító tényezőként fogható fel, a nők pedig mindig is nyitottabbak a nyelvi változások iránt (Labov 1972, 2001). Az eredményünk viszont (4. ábra) azt mutatja, hogy míg a férfiak jónak találják a mondatot, a nők inkább csak megfelelőnek.

Az 5. ábrán az iskolában tanító, közsférában, újságíróként, újságnál dolgozó adatközlők értékelési eredményei láthatók. Hipotézisünk szerint a médiában vagy az oktatási szférában dolgozók sokkal gyakrabban preferálják az akkuzatívuszag használatát, nem ítélve el annak túlzott alkalmazását.

5. ábra. A médiából vett, ragos tárgyat tartalmazó mondatok értékelése: oktatásban/közmediában dolgozók.

6. ábra. A médiából vett, ragos tárgyat tartalmazó mondatok értékelése: nem oktatásban/közmediában dolgozók.

Az 5. ábra azt mutatja, hogy hogyan értékelték a módosíthatlan mondatokat az oktatásban/közmediában dolgozók. A 6. ábra viszont a többi adatközlő választ ábrázolja. Ahogy a diagramokon is látszik, a médiában vagy az oktatási szférában dolgozók válaszaik nem különböznek szignifikánsan a máshol dolgozók válaszaiktól; nem elfogadóbbak. Így az a feltételezésünk, hogy az oktatásban/közsférában

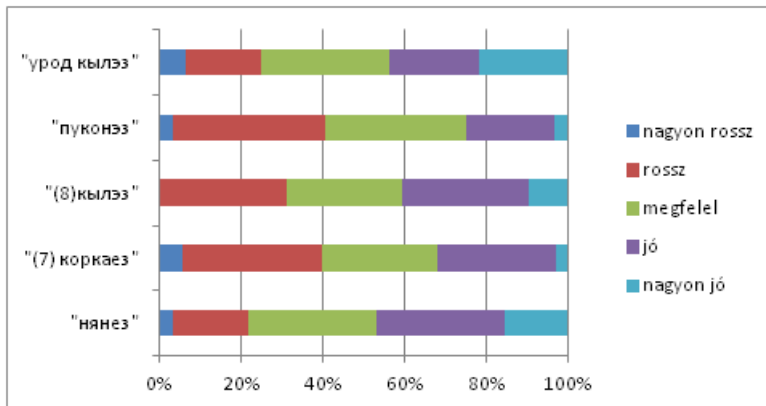
dolgozók esetleg jobbnak fogják értékelni a médiából származó mondatokat, nem igazolódott be.

Az értékelési feladat során az adatközlők további öt (2)-höz hasonló típusú mondatot kaptak. Ezek eredetileg szépirodalmi művekből származó mondatok voltak, viszont az adatközlőknek módosított változatban kellett őket értékelniük: az eredetileg jelöletlen tárgy a mondatban akkuzatívuszi *-ez* jelölővel szerepel.

- (7) *Правлени-лы выль черк доры бадзым*
 önkormányzat-DAT új templom mellé nagy
выль корка-ез нимысьтыз пукты-ны мед-о.
 új ház-ACC külön épít-INF szándékozik-3PL
 'Az önkormányzat számára egy új nagy házat szándékoznak építeni az új templom mellé.'

- (8) *Дэми кызьы тау кары-ны*
 Demi hogyan köszönöm csinál-INF
кыл-эз ик öз шедьты.
 szó-ACC PTCL NEG.PST.3SG talál.CNG
 'Demi nem talált rá szavakat, hogy hogyan köszönje meg.'

A (7)¹¹ és (8)¹² alatti mondatban a *korka* és *kyl* szavak eredetileg az akkuzatívuszt jelölő *-ez* toldalék nélkül találhatóak a szépirodalmi művekben. Az volt a feltételezésünk, hogy az adatközlőknek mindez nem fog feltűnni, és nem fogják elfogadhatatlannak ítélni az elvégzett módosításokat.

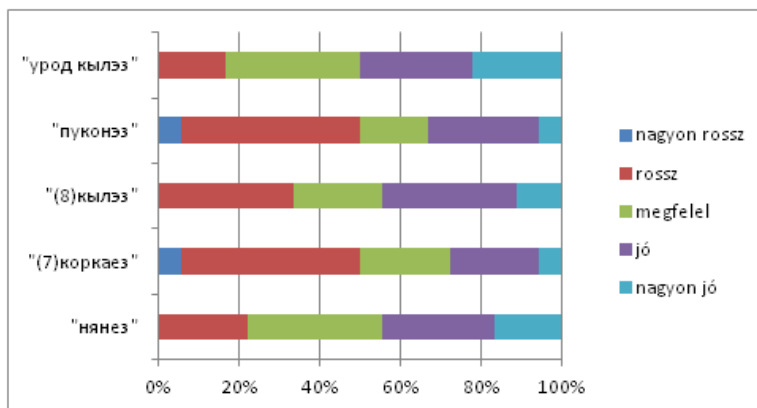

7. ábra. A módosított mondatok értékelése.

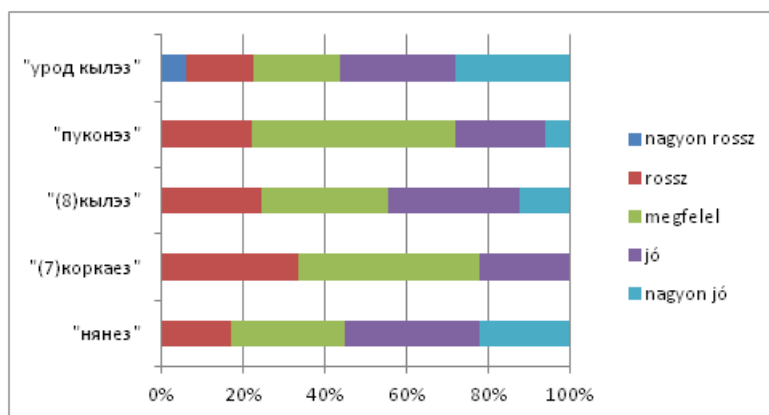
¹¹ Eredeti mondat: Mitrej 1929:68.

¹² Eredeti mondat: Blinov 1986:137.

Az elvárásoknak megfelelően az adatközlők többsége elfogadta a módosított mondatokat, viszont meglepően sokan ítélték rossznak is őket. Sajnos egyetlen adatközlő sem írta le a megjegyzésben, hogy miért találja rossznak a mondatot.

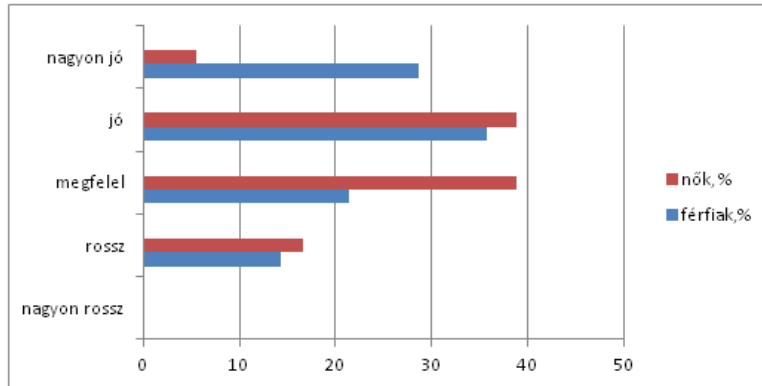

8. ábra. A módosított mondatok értékelése: oktatásban/közmédiában dolgozók.

9. ábra. A módosított mondatok értékelése: nem oktatásban/közmédiában dolgozók.

A 8. ábra az oktatásban vagy a médiában dolgozók válaszait mutatja, a 9. ábrán a más területen dolgozók válaszai találhatók. Ahogy a diagramokból is látszik, azok közül az adatközlők közül, akik az oktatásban/közmédiában dolgoznak, többen értékelték rossznak a módosított mondatokat, mint a más szférában dolgozók közül. Így jelen esetben sem igazolódott be az a feltételezésünk, miszerint az oktatásban vagy közmédiában dolgozók sokkal nagyobb arányban fogják elfogadni a módosított mondatokat.

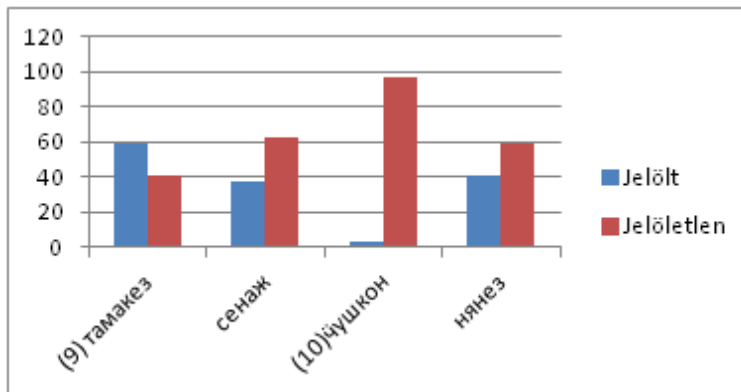

10. ábra. A módosított mondatok értékelése: nők és férfiak.

A 10. ábra a módosított mondatok nők és a férfiak által való megítélését mutatja. Látható, hogy többségében mind a nők, mind pedig a férfiak elfogadhatónak találták a mondatokat. Ugyanakkor a férfiak a nőkhöz képest jobbnak értékelték ezeket a módosított mondatokat: a férfiak 30%-a, a nőknek pedig csak az 5%-a ítélte nagyon jónak őket.

6.3. 4. kérdéscsoport. Választási feladat

Ebben a kérdéscsoportban az adatközlőknek két mondat közül kellett választani, amelyek csak abban különböztek, hogy az egyik mondatban jelölt volt a tárgy, a másikban viszont jelöletlen. Ennél a feladatnál is a médiából származtak a mondatok, kontextus nélkül.

11. ábra. Választási feladat.

Az adatközlők összesen négy pár mondattal dolgoztak. Ahogy az a 11. ábrán is látszik, az esetek többségében a jelöletlen akkuzatívuszi formát választották. A (9) alatti mondatpárnál viszont a jelölt formát preferálták. A téma szerepű tárgy az eredeti mondatban is jelölve volt.

- (9) *Со сяна тамак-ез котькытысь но*
 ez kivéve cigaretta-ACC bárhonnan és
котькыче дыр-е капчиен басыты-ны лу-э.
 bármilyen idő-ILL könnyen venni-INF lenni-3SG.PRS
 'Azonkívül cigarettát bárhol és bármikor könnyen lehet venni.'

Egybehangzó válaszokat a (10) mondatnál kaptunk, ahol az adatközlők 94%-a a jelöletlen formát választotta.

- (10) *Собере чүшкон сөт-үз*
 Aztán törölköző-Ø ad-3SG.PST
 'Aztán adott egy törölközőt.'

Eredetileg jelöletlen volt a mondat.

Az adatközlők a négy mondat közül csak az egyik esetében választottak az eredeti forrásban lévőtől eltérő formát: a (11) alatti mondat eredetileg jelölt tárggyal szerepelt a médiában, a válaszadók 56%-a viszont a jelöletlen formát választotta.

- (11) *Өс азь-ын нянь машина сьл-э вал*
 ajtó eleje-INE kenyér kocsi áll-3SG.PRS van.PST
төдъы дӱсь-ӛс-ын кык воргорон-ӛӛс нянь пырта-зы.
 fehér ruha-PL-INS kettő férfi-PL kenyér behoz-3PL.PST
 'Az ajtó előtt kenyérszállító kocsi állt, fehér ruhás férfiak kenyereket hordtak be.'

6.4. 5. kérdéscsoport. Mondatalkotási feladat

Utolsó feladatként az adatközlőknek egy-egy mondatot kellett alkotniuk a megadott szavakból. Összesen négy blokkból állt a feladat, így egy adatközlőnek négy mondatot kellett produkálnia. Mindegyik blokkban olyan szavak voltak megadva, amelyek eredetileg egy mondatot alkottak. Ezek a mondatok blogokból lettek kiválasztva, és bennük a tárgy jelölt volt, így azt feltételeztük, hogy az adatközlők nagyobb része is a jelölt akkuzatívuszt fogja használni az általuk alkotott mondatokban. Az eredmények viszont ennek az ellenkezőjét mutatták, mivel a négy blokk közül csak egyetlen esetben találkozhattunk jelölt tárgyat tartalmazó mondatokkal – a generikus növénynevet tartalmazó (12) esetben.

- (12) *Кутск-и-з турын-эз дася-н вакыт.*
 kezd-PST-3SG széna-ACC készít-NOM.ACT időszak
 'Elkezdődött a szénakaszálás időszaka.'

Az adatközlők válaszai alapján látszik, hogy különbség mutatkozik a megítélés és a produkció között. A korábbi feladatoktól eltérően, ahol az adatközlők nem ítélték rossznak a jelölt tárgyat tartalmazó mondatokat, az utolsó feladatban egyhangulag jelöletlen tárgyat használtak.

7. Összegzés

A mai udmurt nyelv orosz interferenciának kitett kontaktusváltozatként írható le, és a nagyobb presztízzsel rendelkező orosz nyelv hatása valamennyi nyelvi szinten megnyilvánul (Salánki–Kondratjeva 2018: 172). A szókincs kölcsönzésen túlmenően az udmurt nyelvben belső változásokat észlelhetünk, például a tagadás nem az udmurt tagadó igével, hanem az orosz *he* tagadószóval és véges igével történik (Kozmács 2016:211), de ilyen például az udmurtban eddig nem jellemző passzív szerkezetek használata is (F. Gulyás–Speshilova 2014). Tehát az udmurt nyelv folyamatos változik, ráadásul ezek a változások nem egyenletesen és nagyon gyorsan történnek, ebből kifolyólag az anyanyelvi beszélők nyelvhasználatát különböztethetjük például a médiában használt nyelvváltozattól is.

E tanulmány az akkuzatívusz jelölését tárgyalja. Annak ellenére, hogy a témával már sok kutató foglalkozott, annak szociolingvisztikai szempontú megközelítése eddig még nem történt meg. Az irodalmi és írott nyelvben az akkuzatívuszi rag jelölésére, illetve nem jelölésére világos szabályok vonatkoznak. Azonban a jelen tanulmány szerzőjének véleménye szerint ezek a szabályok a beszélt nyelv esetén érvényességüket veszthetik, különösképpen akkor, ha a tárgy életpelen, határozatlan, de specifikus, amikor a beszélő dönti el, hogy a jelöletlen vagy a jelölt akkuzatívuszi formát fogja használni (Tánczos 2016:46).

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy az adatközlők ugyan elfogadják a médiában szereplő akkuzatívuszi tárgyat tartalmazó mondatokat, de nem preferálják azok használatát a saját nyelvhasználatukban.

A nemek szerinti eloszlásban nem várt eredményt kaptunk, mivel a férfiak jobbnak ítélték azokat a mondatokat, amelyekben a tárgy akkuzatívusz-raggal volt jelölve. Így feltehető a kérdés, hogy mennyiben tekinthető tipikus nyelvi változónak a jelölt és jelöletlen tárgy az udmurt nyelvben. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy csak a fiatal korosztályba tartozó adatközlők válaszait elemeztük, és ez is közrejátszhatott abban, hogy nem igazolódott be a feltételezésünk. Közismert ugyanis, hogy a fiatalabb generáció – nemtől függetlenül – sokkal nyitottabb a nyelvi innovációk iránt (Labov 2001:517–518). Elképzelhető, hogy a kutatás kibővítése után, amikor az idősebb generáció nagyobb mennyiségű adatát is feldolgozzuk, az eredmény is változni fog.

Azt a feltételezésünket sem igazoltuk, miszerint az oktatásban/köz médiában dolgozók jobbnak elfogadják a jelölt tárggyal rendelkező mondatokat. Ennek oka feltehetően magában a hipotézisben rejlik, hiszen az oktatásban és a köz médiában dolgozók két különböző szférát jelentenek. Mivel megfigyeléseink szerint a nyelvi változót az udmurt médiában kezdték el a nyelvtanokban leírtaktól eltérően használni, célszerű lett volna csak a köz médiában dolgozókat elemezni, hi-

szen az oktatásban dolgozók számára épphogy a nyelvtanokban és grammatikákban leírtak az irányadók, és az anyanyelvi kompetenciáik is azon alapulnak, így válaszaikban hiperkorrekció is feltételezhető.

Bár a kapott eredmények nem tudták alátámasztani azon feltételezésünket, miszerint az akkuzatívuszi raggal jelölt tárgy az orosz nyelv hatására jelenik meg az udmurt média szövegeiben vagy az anyanyelvi beszélők diskurzusában ott is, ahol a szabályok szerint jelöletlen tárgy volna várható, a jelen tanulmány szerzője továbbra is azt feltételezi, hogy az orosz nyelv hatása szerepet játszik ebben. Az orosz nyelvben a tárgy jelölését nemcsak a tárgy élettelen vagy élő volta befolyásolja, hanem a neme is (lásd a 3. fejezetet), az udmurtban viszont nincs grammatikai nem kategória (GSzuJa 1962:72) – ezért a tárgyjelölés nemek szerinti megoszlása udmurt szemszögből nem értelmezhető grammatikai szabályszerűségként. Elképzelhető, hogy az udmurt beszélők az orosz főneveken megjelenő tárgyrag formáját, testes vagy zéró alakját az adott főnév morfológiai vagy akár lexikális sajátosságának tartják, és az oroszban szintaktikailag általánosnak érzik a tárgyjelölést. Az a kérdés, hogy az orosz nyelvben használt nemek mennyire befolyásolják a tárgy jelölését vagy nem jelölését az udmurtban, további kutatást igényel. A kutatás következő szakaszában a nyelvi produkció ösztönözése céljából mindenképpen több fordítási feladatot kell adni az adatközlőknek, emellett a vizsgált mondatok szövegkörnyezetének a megadása is mindenképpen fontos lenne.

Hivatkozások

- Aissen, Judith 2003. Differential object marking: Iconicity vs. Economy. *Natural Language & Linguistic Theory* 21: 435–483.
- Assmann, Anke – Edygarova, Svetlana – Georgi, Doreen – Klein, Timo – Weisser, Philipp 2013. Possessor Case in Udmurt: Multiple Case Assignment Feeds Postsyntactic Fusion. In: Fabian Heck – Anke Assmann (szerk.): *Rule interaction in grammar. Linguistische Arbeitsberichte LAB90*. Institut für Linguistik, Universität Leipzig. Leipzig. 23–63.
- Blinov, Petr 1986. = Блинов, Петр Александрович. Улэм потэ : роман / П. Блинов. - Устинов : Удмуртия, 1986. - 165, [2] с. - (Школьная библиотека). - На удмурт. яз. - 5000 экз. - (В пер.)
- Csúcs Sándor 1990. *Chrestomathia Votiacica*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Edygarova, Svetlana V. 2009. Attributive possession in the Udmurt language. *Linguistica Uralica* 45(2): 101–118.
- Edygarova, Svetlana V. 2010. *Kategorija possessivnosti v udmurtskom jazyke* [The Category of Possession in Udmurt Language]. *Dissertationes Philologicae Uralicae Universitatis Tartuensis*. PhD disszertáció. University of Tartu.
- Edygarova, Svetlana V. 2013. Ob osnovnyx raznovidnostjax sovremennogo udmurtskogo jazyka. *Ežegodnik finno-ugorskix issledovanij. Yearbook of Finno-Ugric Studies* 3: 7–19.

- F. Gulyás Nikolett – Speshilova, Yulia 2014. Impersonals and passives in contemporary Udmurt. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 38: 59–91.
- Göncz Lajos 2001. Nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségeknél kisebbségi és többségi helyzetben. *Magyar Nyelv* 97: 152–171.
- GSzUJa 1962. = ГСУЯ Перевозчиков П.И., Вахрушев В.М., Алатырев В.И. (ред.): *Грамматика современного удмуртского языка. Фонетика и морфология*. Ижевск.
- Kedra, Mitrej 1929. = Кедра, Митрей. Секыт зйбет : роман / Кедра Митрей. – Ижевск : Удкнига, 1929. – 225, [2] с. : портр., ил.
- Kel'makov, Valentin – Hannikainen, Sara 1999. *Udmurtin kielioppia ja harjoituskisa. Apuneuvoja*. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- Kondratjeva, Natalia V. 2002. *Vyrazhenije prjamoj objekta v udmurtskom jazyke (vistorikoso postaviteljnom plane)*. Izhevsk.
- Kondratjeva, Natalia V. 2010. *Kategorija padezhaimjemi susjestviteljnovo v udmurtskom jazike*. Izhevsk.
- Kondratjeva, Natalia V. 2011. = Кондратьева Н. В. Категория падежа имени существительного в удмуртском языке. Монография. Удмуртский университет. Ижевск. 257 с.
- Kozmács István 2001. *Az udmurt (vojják) nyelv alapjai*. ELTE Finnugor Tanszék. Budapest.
- Kozmács István 2016. Az udmurt sajtónyelv és a sztenderd. Az udmurt sztenderd nyelvváltozat kialakulása és mai változásai. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia anyagaiból*. Antológia Kiadó. Laki-telek. 201–216.
- Labov, William 1972. *Language in the inner city*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Labov, William 2001. *Principles of Language Change. Social Factors*. Blackwell. Oxford.
- Malchukov, Andrej – de Swart, Peter 2009. Differential case marking and actancy variations. In: Andrej Malchukov – Andrew Spencer (szerk.): *Oxford Handbook of Case*. Oxford University Press. Oxford.
- Nikolaeva, Irina. 2003. Possessive affixes as markers of information structures: Evidence from Uralic. In: Pirkko Suihkonen – Bernard Comrie (szerk.): *International Symposium on Deictic Systems and Quantification in Languages Spoken in Europe and North and Central Asia*. Udmurt State University. Izhevsk; Max Planck Institute of Evolutionary Anthropology. Leipzig. 130–145.
- Ronjko 2017. = Ронько Р. В. *Надо корова доить!* Номинативный объект в севернорусских диалектах // Н.Н. Казанский (отв. ред.) *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований. Том XIII, часть 3*. Санкт-Петербург. С. 244–264.

- Salánki Zsuzsanna – Kondratjeva, Natalia 2018. Interferencia és kódváltás a mai udmurt beszélt nyelvben. In: Csepregi Márta – Salánki Zsuzsa (szerk.): *A többnyelvűség dinamikája. A többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 165–208.
- Serdoboljskaya, N. V. – Toldova, S. Y. 2012. = Сердобольская Н.В., Толдова С.Ю. Дифференцированное маркирование прямого дополнения в финно-угорских языках // А.И. Кузнецова (отв. ред.): *Финно-угорские языки: Фрагменты грамматического описания. Формальный и функциональный подходы*. Москва. С. 59–142.
- Speshilova, Yulia 2013. Egy feltételezett szintaktikai változó a mai udmurt nyelvben. In: Kontra, Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*. Gondolat Kiadó. Budapest. 534–545.
- Tánczos Orsolya 2016. *Causative constructions and their syntactic analysis in the Udmurt language*. PhD disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Budapest.
- Wardhaugh, Ronald 2005. *An Introduction to Sociolinguistics*. Blackwell Textbooks in Linguistics (5. kiadás). Blackwell. Oxford.
- Winkler, Eberhard 2001. *Udmurt*. Lincom Europa. München.

Speshilova Yulia

MTA Nyelvtudományi Intézet

speshilova.yulia@nytud.mta.hu

